

УДК 159.923

А. А. Сімак

кандидат психологічних наук,

асистент кафедри практичної психології

Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича

АКТУАЛІЗАЦІЯ АКСІОПСИХОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ В ПЕРІОД ЖИТТЄВОЇ КРИЗИ

Стаття присвячена теоретичному осмисленню ціннісних імперативів та екзистенційної кризи з точки зору аксіопсихології. Висвітлюється концепт реципрокності аксіопсихологічного потенціалу в умовах перебування суб'єкта у полі кризи. Аналізуються особливості подолання кризової ситуації та генеза досвіду екзистенційно діяти.

Ключові слова: аксіопсихологічний потенціал, смислові універсалії, цінності, екзистенційна криза.

На сьогоднішній день аксіопсихологічна проблематика є найбільш актуальною у царині психологічної персонології. Артикульована З. Карпенко проблема аксіологічного повороту, що вимагає врахування впливу на досліджувану реальність не лише методів пізнання, а й суб'єкта пізнання як носія апріорних ментальних схем, потенційних інтерпретаційних матриць, детально обґрунтовується через співвіднесення образно-символічних просторових моделей репрезентації персонологічного знання з типами раціональності й історичними модифікаціями принципу детермінізму. Вчена підкреслює, що сучасна психологія особистості не може не бути аксіопсихологією особистості, тобто такою психологічною персонологією, що відкрито визнає неусувність ціннісної заангажованості будь-яких теоретичних побудов [8, 143].

Проблема структури та функцій ціннісних орієнтацій особистості у філософсько-соціологічному та психологічному аспектах активно розроблялася в сучасній вітчизняній та зарубіжній науці. Так, М. Рокіч підкреслював, що поняття цінностей скоріше, ніж будь-яке інше, повинно зайняти центральне місце яке здатне об'єднати інтереси різних наук, що стосуються людської поведінки [5, 4]. З. Карпенко вважаючи, що проблема використання аксіопсихології є історично вмотивованою необхідністю в сучасних дослідженнях, започаткувала та розвинула аксіологічний вимір в психологічній персонології [7, 7–12].

Р. Williams та С. Kluckhohn розглядають цінність як критерій, що використовується людьми для вибору та обґрунтування власних дій, оцінки інших людей, себе та подій [5, 4]. На думку Е. Фрома, спрямованість особистості на певну систему цінностей визначається приналежністю до відповідного типу соціального характеру, що формується за допомогою особливостей прояву та співвідношення процесів асиміляції (в термінах вченого, набуття і споживання речей) та соціалізації (встановлення стосунків з іншими людьми) [15, 247, 252–253].

Найбільшого значення ціннісні орієнтації набули в гуманістичній та екзистенціальній психології, як стверджує З. Карпенко, лише в контексті гуманістичної психології людина розглядається як потенційно духовний суб'єкт і ставиться питання про самовияв цієї іманентної духовності під впливом комплементарного соціального оточення [6, 17]. Центральним поняттям теорії особистості К. Роджерса є «самість» — організована, послідовна концептуальна модель «Я» в структуру якої входять цінності, які безпосередньо переживаються людиною та запозичені цінності, інтродюковані нею із культури, що помилково інтерпретуються як власні [13, 46, 72]. З. Карпенко підкреслює, що введене К. Роджерсом поняття «ціннісного процесу» чи «організмичного відчуття» репрезентує передусім інтроцепцію в розумінні гармонійного поєднання зовнішньої і внутрішньої доцільності [6, 17]. В. Франкл під цінностями особистості розумів феномен «смилових універсалій», що притаманні більшості членів суспільства протягом його історичного розвитку, а осмисленість цінностей, надає їм об'єктивний, універсальний характер, як тільки людина розуміє якусь цінність вона одразу усвідомлює, що ця цінність існує сама по собі, незалежно від того приймає її людина чи ні; проте суб'єктивна значимість цінності повинна супроводжуватися відповідальністю за її реалізацію. Окрім цього вчений виділяє три групи смислових універсалій: цінності творчості, які дозволяють людині усвідомити, що вона дає суспільству; цінності переживання, які дозволяють людині усвідомити, що вона бере від суспільства; цінності відношення, дають можливість усвідомити позицію, яку людина займає по відношенню до факторів, що обмежують її життя [11, 103–119; 14, 170, 288]. А. Маслоу виділяє дві основні групи цінностей: цінності буття — вищі цінності, що притаманні самоактуалізуючим людям (істина, добро, краса, справедливість тощо); дефіцитарні цінності, що орієнтовані на задоволення певної фрустраційної потреби (мир, спокій, залежність, безпека тощо) [15, 490–500].

Також, низкою вчених, переважно вітчизняних, була розроблена статусно-ієрархічна структура цінностей у вигляді ядро-центричної моделі до якої входять: цінності зовнішнього статусу, що утворюють найбільше ядро; цінності середнього статусу (структурний резерв); цінності нижче середнього статусу (периферія); цінності найнижчого статусу. Як зауважує В. Ядов, цінності ядра та цінності найнижчого статусу малорухомі, а цінності, які займають проміжне положення, знаходяться в перманентному русі (С. Бубнова, В. Ядов та інші). Визначення ціннісних орієнтацій через поняття «відображення», «установки», «диспозиції», «мотиви», «потреби», «інтерес» аналізуються О. Асмоловим, Є. Басіною, Л. Божович, А. Здравомисловим, В. Сусленко, Д. Узнадзе. Цінності як переконання, образ поведінки знаходять своє відображення в працях В. Білски, Д. Леонтєва, Ш. Шварца. Бачення змістовного простору ціннісно-смилової сфери особистості, що виходить від принципу багатомірності та багаторівневості буття особистості як структурованої єдності всіх ціннісних відношень особистості співвіднесених між собою та реалізованих в актах екзистенційної дії (культурно-історичні, соціальні та індивідуальні)

презентуються С. Рубінштейном, І. Манохою, А. Бреусенко-Кузнецовим [1, 18–21; 2, 38–44; 5, 9].

З. Карпенко експлікуючи динамічну систему особистісних смислів, наголошує на тому, що фіксуючи взаємозв'язки та взаємоперетворення в ній відображається ціннісно-сміслове відношення, смислоутворюючий мотив та диспозиція поведінки. Відношення особистості являє суб'єктивну, внутрішню, індивідуально-вибіркову сторону різноманітних зв'язків з різними сторонами дійсності. Психічні особистісні відношення людини (потреби, інтереси, ідеали) є внутрішнім потенціалом її діяльності, переживань та поведінки; ціннісно-сміслове психічне відношення, окрім того, що акумулює в собі особистісні смисли діяльності, репрезентує якісну специфіку об'єктивно-суб'єктивного зв'язку людини з умовами її існування. Таким чином, розглянута з боку своїх зв'язків із дійсністю особистість трансформує їх змістовні характеристики в динамічні тенденції поведінки, як підкреслює З. Карпенко, йдеться про диспозиції, зрозумілі як модус відношень до соціального оточення та до самого себе, готовність, схильність суб'єкта до поведінкового акту, дії, вчинку та їх послідовності. Диспозиціями високого ступеню узагальнення виступають ціннісні орієнтації, що виражають спрямованість особистості на ту чи іншу життєву цінність і спонукають до усвідомленого вибору цілей і засобів діяльності [6, 64–65; 9, 42–48].

Отже, ціннісні орієнтири, як психічні утворення виконують функцію детермінованого орієнтування особистості в її ціннісному просторі; окрім цього, ціннісні імперативи, як психічні утворення когнітивно-вольової природи, які поряд з виконанням орієнтувальної функції здійснюють регуляцію ціннісно-сміслової системи, виконуючи операції вибору напряму руху особистості в ціннісному просторі, які слугують основою для оцінок локальних трансформацій ціннісно-сміслової системи з позиції її соціальної адаптивності, що забезпечує єдність регуляції поведінки, а ціннісні патерни пов'язані із спробами особистості адаптуватися до життєвих криз [1, 77–78, 112–113].

Відтак зв'язок таких явищ, як аксіопсихологічні конструкти особистості та кризовий період не є чисто зовнішніми, він сутнісний та багатоплановий. З огляду на це звернемося до загального розуміння поняття «кризи». Отже, криза кваліфікується як певний стан людини що виникає при блокуванні її цілеспрямованої життєдіяльності зовнішніми, по відношенню до її особистості, причинами (фрустрацією) або внутрішніми, які зумовлені зростанням, розвитком та переходом до іншого життєвого циклу (дискретний момент розвитку особистості, що переживається кожною людиною) [12, 305–306]. Кризу як сутнісну ознаку буття людини, яка закономірно виражається в критичних станах буття, що ініціюються в сутнісних відносинах людини із світом — пізнавальних та перетворюючих розглядає І. Маноха [1, 6]. Ф. Василюк також, описує кризу, як один з видів критичної ситуації під якою розуміє неможливість суб'єкта реалізувати внутрішні необхідності свого життя (мотиви, прагнення, цінності тощо). Вчений виділяє два типи кризових ситуацій, що відрізняються ступенем

можливості реалізації внутрішньої необхідності життя: криза першого типу може серйозно ускладнювати реалізацію життєвого замислу, але при ньому все ще зберігається можливість відновлення перерваного кризою процесу життя із якого людина може вийти та зберегти свій життєвий задум; ситуація другого типу, власне криза, робить реалізацію життєвого задуму неможливою, результат переживання цієї неможливості — метаморфоза особистості, її переродження, прийняття нового задуму та нових цінностей [3, 45–47].

Проте, А. Браусенко-Кузнецов, аналізуючи аксіологічні конструкти в умовах екзистенційної кризи, вважає, що цінності ведуть людину до виходу із лабіринту кризового стану, але, як запевняє вчений, вивести її можуть зовсім не ті цінності, які її туди привели, а якісь нові, трансформовані. Особливу увагу вчений звертає на те, що ситуація кризи актуалізує процес самодетермінації ціннісно-сміслової сфери особистості, який здійснюється шляхом трансформуючого проживання в її індивідуальному досвіді загальнолюдських ціннісних універсалій, і що цей процес можливо ініціювати за допомогою моделювання ситуації подолання особистістю екзистенційної кризи, при цьому вчений припускає, що функція кризи в житті людини полягає у спрямуванні її життєдіяльності на повноцінне індивідуальне втілення людського буття, на реалізацію притаманного людині способу існування, що відбувається виключно за допомогою розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості, в процесі якого ціннісні феномени акумулюючи досвід екзистенційної дії особистості, набувають якості зрілості. Окрім цього вчений наголошує, що розвиток ціннісно-сміслової сфери особистості в процесі екзистенційної кризи стає результатом її випробовування на суб'єктивну готовність до переживання екзистенційної кризи, на здатність до дієвого протистояння внутрішнім, глибинним та зовнішнім, соціальним регресивним тенденціям життя [1, 6–8].

У своїх роздумах на дану тематику Л. Лисюк приходять до розуміння того, що смисл не обов'язково конструюється або активується внаслідок кризи, він існує однозначно вже в потенції і може бути виявлений в будь-якій ситуації і тим більше в кризовій. Хоча, як уточнює вчена, в критичній життєвій ситуації ціннісно-смісловий контекст для людини, як правило, прихований, і самостійно виявити його досить складно внаслідок високого ступеню внутрішньої емоційної напруги, яка блокує актуалізацію або конструювання емоційно індіферентного контекстуального змісту (голос смислової реальності). Л. Лисюк вважає, що для того щоб голос смислу зазвучав, став очевидним, необхідна інша людина, яка б могла екстеріоризувати цей голос або виявити його необхідність для подолання кризової ситуації [10, 166–175].

Т. Гінзбург розглядає кризу як один із основних етапів смислоутворюючої системи трансценденції контакт з якою неодмінно призводить до смислоутворення та активує процес особистісних змін. Так, вчена в структурі даного процесу виділяє чотири етапи: 1) особистісне зростання, що забезпечується різноманітними психотерапевтичними інтервенціями; 2) криза; 3) актуалізація вибору; 4) смислоутворення, що закріплює перехід на

новий якісний рівень. Т. Гінзбург припускає, що для утворення нового якісного рівня функціонування необхідний вихід за межі системи, а це можливо тільки тоді, коли терапевт здатний спровокувати вертикальний прорив, в термінах вченого — «вертикальну трансформацію», для якої необхідно змодельювати спеціальне середовище — кризову ситуацію. Вчена пояснює, що спровокувати кризу можливо, коли на першому етапі особистісного зростання, людина все буде робити правильно в спектрі психотерапевтичної інтервенції і це, в свою чергу, дасть можливість підійти до межі системи та інтенсифікувати кризу. Т. Гінзбург роз'яснює, що рано чи пізно криза настає і суб'єктивно це сприймається як дискомфорт, неподобство, біль, страх, втрата контролю, бажання припинити психотерапевтичні інтеракції тощо і тільки внутрішній вибір (перехід на третій етап) дозволяє подолати цей дискомфорт і вирватися в новий простір в якому неподобство нейтралізується і починається процес занурення в себе, в глибини своєї свідомості [4, 87–91]. Протилежну точку зору висловлює О. Коструб, яка вважає, що саме людина самостійно створює для себе кризові ситуації роблячи це свідомо та довільно чи несвідомо.

Отже, позиції вчених, щодо аксіопсихологічного потенціалу особистості в період життєвої кризи, досить контрверсійні. З огляду на вищесказане, було з'ясовано, що цінності та смисл актуалізуються в періоди перебування суб'єктом в полі кризи, також, було виявлено, що аксіопсихологічні конструкти можуть існувати в потенції або накопичуватися (конструюватися) в процесі прояву кризи; окрім цього, цінності є ключем виходу із зони кризи. Не дивлячись на дискутабельний характер проблеми та полемічність поглядів, загальною позицією вчених, виступає те, що подолання кризової ситуації сприяє актуалізації ціннісно-сміслової потенціалу особистості, досвіду екзистенційно діяти, що дає можливість не тільки ініціювати зміни в аксіопсихологічній сфері індивідуальної свідомості особистості, а й конструктивно долати життєві кризи.

Список літератури

1. Бреусенко-Кузнецов А. А. Опыт сказочничества. Динамика ценностно-смысловой сферы личности в условиях экзистенциального кризиса : монография / Бреусенко-Кузнецов А. А. — К. : КВИЦ, 2005. — 386 с.
2. Бубнова С. С. Ценностные ориентации личности как многомерная нелинейная система / С. С. Бубнова // Психологический журнал. — 1999. — № 5. — С. 38–44.
3. Василюк Ф. Е. Психология переживания: анализ преодоления критических ситуаций : монография / Ф. Е. Василюк. — М. : МГУ, 1984. — 200 с.
4. Гинзбург Т. Игротехника, как система смыслообразующей трансценденции / Т. Гинзбург // Материалы VI Международной конференции «Экстрим и Контроль: психологический бунт и правила поведения, духовные кризисы и рост, предельные переживания и ориентация в экстремальных ситуациях» (25–29 апреля 2005 г.). — Харьков, 2005. — С. 87–91.
5. Карандашев В. Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство / В. Н. Карандашев. — СПб. : Речь, 2004. — 70 с.
6. Карпенко З. С. Аксіопсихологія особистості / Зіновія Степанівна Карпенко. — К. : ТОВ Міжнар. фін. агенція, 1998. — 220 с.
7. Карпенко З. С. Дослідження ціннісно-сміслової сфери особистості з позиції культурно-історичного підходу / З. С. Карпенко // Філософія, соціологія, психологія : [зб. наук.

- праць Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника]. — Івано-Франківськ : Плай, 1998. — Вип. 2, ч. 2. — С. 7–12.
8. Карпенко З. С. Просторові моделі як засіб методологічної роботи в царині психологічної персонології / З. С. Карпенко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. — 2008. — Т. 1, № 59. — С. 143–146.
 9. Карпенко З. С. Ціннісні виміри індивідуальної свідомості / З. С. Карпенко // Філософія, соціологія, психологія : [зб. наук. праць Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника]. — Івано-Франківськ : Плай, 1996. — Вип. 1, ч. 2. — С. 42–48.
 10. Лысюк Л. Г. О возможностях обретения смысла в критических жизненных ситуациях / Л. Г. Лысюк // Московский психотерапевтический журнал. — М., 2007. — № 3. — С. 166–175.
 11. Пископпель А. А. От традиционных ценностей к уникальным смыслам / А. А. Пископпель // Вопросы психологии. — 2001. — № 6. — С. 103–119.
 12. Психотерапевтическая энциклопедия / [под ред. Б. Д. Карвасарского]. — СПб. : Питер, 2002. — 1024 с.
 13. Роджерс К. Клиентцентрированная терапия / Роджерс К. ; пер. с англ. О. А. Рыбакова. — М. : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 1997. — 370 с.
 14. Франкл В. Человек в поисках смысла / Франкл В. ; пер. с англ. Н. Рассказовой. — М. : Прогресс, 1990. — 368 с.
 15. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер ; пер. с англ. С. Меленевская, Д. Викторова. — [3-е изд.]. — СПб. : Питер, 2002. — 608 с.

А. А. Симак

кандидат психологических наук,
ассистент кафедры практической психологии
Черновицкого национального университета им. Юрия Федьковича

АКТУАЛИЗАЦИЯ АКСИОПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ЛИЧНОСТИ В ПЕРИОД ЖИЗНЕННОГО КРИЗИСА

Резюме

Статья посвящена теоретическому осмыслению ценностных императивов и экзистенциального кризиса с точки зрения аксиопсихологии. Освещается концепт реципрокности аксиопсихологического потенциала в условиях пребывания субъектом в поле кризиса. Анализируются особенности преодоления кризисной ситуации и генезис опыта экзистенциально действовать.

Ключевые слова: аксиопсихологический потенциал, смысловые универсалии, ценности, экзистенциальный кризис.

A. A. Simak

candidate of Psychological Sciences, stork. Lekturer of Applied Psychology chain. Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University

ACTUALIZATION AKSIOPSYHOLOGICAL POTENTIAL OF THE PERSON DURING LIFE CRISIS

Summary

The article is dedicated to the theoretical understanding of the valuable imperatives and existential crisis in terms of aksiopsycological. There is revealed the concept of recipropenetration of aksiopsycological potential in the in condition of subject staying in the field of crisis. The features of overcoming the crisis and the genesis of the experience to existentialact are analyzed.

Key words: aksiopsycological potential, meaning universals, values, existential crisis.